

HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN ÖLÜM KORKUSU VE HASTA BAKIM ALGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN NURSING STUDENTS' FEAR OF DEATH AND THEIR PERCEPTIONS OF PATIENT CARE

Betül Çakmak¹, Bahar İnkaya¹ Ayşenur Altunsoy*¹

¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

ORCID iD: Betül Çakmak: 0000-0002-8122-2101; Bahar İnkaya: 0000-0002-9151-6795; Ayşenur Altunsoy: 0000-0002-4212-6643

*Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Ayşenur Altunsoy e-posta / e-mail: aysnraltnsy@gmail.com

Geliş Tarihi / Received: 16.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 07.06.2022

Yayın Tarihi / Published: 30.09.2022

Öz

Amaç: Bu araştırma hemşirelik öğrencilerinin yaşadıkları ölüm korkusu ile hasta bakım algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Yöntem: Araştırma kesitsel, tanımlayıcı ve ilişki arayıcı tipte olup araştırmanın örneklemini, Ekim-Kasım 2021 tarihleri arasında bir üniversitenin hemşirelik bölümünde öğrenim gören 326 öğrenci oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında, 'Kişisel bilgi formu', 'Ölüm korkusu Ölçeği' ve 'Bakım Davranışları ölçeği-24' kullanılmıştır. Veriler yüz yüze toplanmış olup form ve ölçeklerin doldurulması ortalama 15 dakika sürmüştür.

Bulgular: Çalışmaya katılanların çoğunun 280'inin (%85,9) kadın olduğu, 179'unun (%54,9) ölmekte olan hasta bakımı ile ilgili bilgi kaynaklarını okuduğunu, 245 öğrencinin (%75,2) çevresinde ölüm olgusuyla karşılaştığı, 306'sının (%93,9) yaşam sonu dönemde olan hastaya bakım verme deneyiminin olmadığı ve 175'inin (%53,7) ölümden korktuğu belirlenmiştir. Cinsiyete bağlı olarak kadınların hem ölüm korkusunun hem de yaşam sonu hasta bakımı hemşirelik algılarının, BDÖ-24 Ölçeği alt boyutlarından bağlılık ve saygılı olma alanlarında daha yüksek puan aldıkları belirlenmiştir. Yaşam sonu dönemde bir hastaya bakım verme deneyimi olmayan hemşirelik öğrencilerinin, ölüm korkusu ve bakım davranışları arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$).

Sonuç: Hemşirelik öğrencilerinin hemşirelik bakım algıları yüksektir. Kadın öğrencilerin hem ölüm korkuları hem de hemşirelik bakımı algıları erkeklerden yüksek olarak bulunmuştur. Yaşam sonu dönemde olan hastaya bakım verme deneyimi olmayan hemşirelik öğrencilerinin daha fazla güvence verme algısına sahip oldukları belirlenmiştir. Öğrencilerin yaşam sonu dönemde olan hastaya güvence verme algılarının yüksek olması açık bir şekilde yaşam sonu hemşirelik bakımı konusunda yetersiz bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Bu nedenle lisans eğitimi boyunca yaşam sonu dönem hasta bakımı ve ölüm korkusu konularında müfredatta daha fazla başlığın ve eğitim metodlarının yer almasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bakım algısı, hemşirelik öğrencisi, ölüm korkusu, yaşam sonu dönem.

Abstract

Objectives: This research was conducted to investigate the relationship between nursing students' fear of death and their perceptions of patient care. **Method:** The research is cross-sectional, descriptive, and relation-seeking type, and the sample of the study consisted of 326 students studying in the nursing department of a university between October-November 2021. 'Personal Information Form', 'Fear of Death Scale' and 'Caring Behaviors Scale-24' were used to collect data. The data were collected face to face, and it took an average of 15 minutes to fill out the forms and scales.

Results: The majority of the students (89.81%) were female students, 179 (54.9%) of them read the information sources about the care of dying patients, 245 students (75.2%) encountered the phenomenon of death in their environment, it was determined that 306 (93.9%) of them had no experience of providing care to patients in the end-of-life period and 175 (53.7%) were afraid of death. Depending on the gender, it was determined that women got higher scores in the sub-dimensions of commitment and respect in both the fear of death and the nursing perceptions of end-of-life patient care. It was determined that there was no significant difference between fear of death and care behaviors of nursing students who had no experience of caring for a patient in the end-of-life period ($p>0.05$).

Conclusion: Nursing students have a high perception of nursing care regarding the patient. Both fears of death and nursing care perceptions of female students were found to be higher than males. It has been determined that nursing students who do not have the experience of caring for the end-of-life patient have more reassurance perception. It is thought that it is necessary to include more topics and training methods in the curriculum on end-of-life patient care and fear of death during undergraduate education, by turning the students' high perception of reassurance. For this reason, it is believed that more subjects and instructional techniques related to end-of-life patient care and fear of death should be included in the curriculum for undergraduate students.

Keywords: Caring behavior, end of life period, fear of death, nursing student.

Giriş

Ölüm, tüm yaşayan organizmaların deneyimlediği, evrensel bir olay olup, canlıların yaşamsal görevlerinin bir daha tekrarlanmamak üzere sonlandığı, psikolojik ve fiziksel anlamdaki son evresidir.¹ Ölümün, biyolojik bir fenomen olma özelliğinin yanı sıra hayatımızın ayırt edilemez bir parçası olması, insanın hem kendisiyle hem de çevresiyle oluşturduğu farklılıklar sonucunda insanların ölümü algılaması kişiye göre değişiklik göstermektedir.^{2,3} Bu nedenle ölüme yüklediğimiz anlamlar değişmekte olup davranış ve yaklaşımlarımızı da şekillendirmektedir.⁴ Yaşamı sürdürme sorumlulukları, hemşirelerin eğitim süreçlerinin her aşamasında vurgulanmaktadır. Ancak ölümün mutlak son olması, önlenememesi hemşirelerde farklı duygu ve düşüncelerin gelişmesine neden olmaktadır.⁵ Özellikle ölümün en sık hastanelerde yaşanması, hastalar ile en çok zaman geçiren hemşireler için daha fazla duygusal yük oluşturmaktadır.^{6,7} Literatürde ölüm sürecindeki hastalara bakım veren hemşirelerin çaresizlik, kaygı, üzüntü, korku, öfke, suçluluk, inkâr, yetersizlik ve keder gibi olumsuz duygular hissettikleri belirtilmektedir.⁸⁻¹⁰ Bazı hemşireler bu olumsuz duygular nedeniyle hastaya sağlayacakları bakımın yetersiz veya eksik olmasına ilişkin korku yaşayarak yaşam sonu dönemdeki hastaların olduğu birimlerde gönüllü olarak çalışmak istememektedirler.¹¹ Bu durum bakım kalitesinin azalmasına neden olabilir. Ölüme karşı duygusal yeterlilikleri daha iyi olan hemşirelerin ise hastalarının bakım kalitesini olumlu yönde etkileyebileceği belirtilmektedir.^{12,13} Hemşirelik öğrencileri ölmekte olan bireye bakım vermeyi çoğunlukla klinik uygulama sürecinde deneyimlemektedirler. Literatüre bakıldığında öğrencilerin ölüme yönelik tutum ve algıları çeşitlilik göstermekte olup olumlu tutum gösteren, eğitiminin yetersiz olduğunu düşünen ve kaygı yaşayan öğrencilerin çoğunluğu oluşturduğu bildirilmektedir.¹⁴⁻¹⁶ Bu çeşitliliği oluşturan durumlar ise öğrencilerin yaşam sonu bakım eğitimi alma, daha önce ölüm olgusuyla karşılaşma ya da ölüme yönelik hissettikleri korku gibi faktörlerle ilgili olduğu belirtilmektedir.^{17,18}

Hemşirelik öğrencileri klinik uygulamalar esnasında ölümle karşılaşabilmektedir. Aynı zamanda ölüm sürecinde olan hastalar ile karşılaşacakları ve bu hastaların yaşamışlıkları, öğrencilerin kendi ya da sevdiklerinin ölümlerini hatırlamaya neden olabilmektedir. Bu durum öğrencilerin sadece hastaların ve ailelerinin korkularıyla değil, aynı zamanda kendi korkularıyla da yüzleşmek zorunda bırakabilir.¹⁹ Bu nedenle hemşirelik öğrencilerinin eğitim süreçlerinin daha nitelikli planlanabilmesi, mezuniyet sonrası hastalarına kaliteli bakım verebilmeleri için gereken bilgi ve beceri yetilerine ek olarak ölüme yönelik davranış ve düşüncelerinin ortaya çıkarılması da oldukça önemlidir.²⁰ Hemşirelik öğrencileri kuşkusuz bir biçimde hem eğitimleri süresince hem de meslek hayatları boyunca ölüm öncesi dönemde hastalara bakım vereceklerdir. Bu araştırma hemşirelik öğrencilerinin ölüm korkuları ve bazı sosyodemografik özelliklerinin hasta bakım algılarına olan ilişkisinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Soruları

- Hemşirelik öğrencilerinin kişisel özellikleri ile ölüm korkusu ölçek puanları arasında anlamlı farklılık var mı?
- Hemşirelik öğrencilerinin bakım davranışları nasıldır?
- Hemşirelik öğrencilerinin kişisel özellikleri ile bakım davranışları ölçeği ve alt boyut puanları arasında anlamlı farklılık var mı?

- Hemşirelik öğrencilerinin ölüm korkusu ölçeği ve bakım davranışları ölçek puanları arasında farklılık var mı?

Yöntem

Araştırmanın Tipi

Araştırma tanımlayıcı ve ilişki arayıcı tipte ve kesitsel olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Ekim-Kasım 2021 tarihleri arasında bir üniversitenin hemşirelik bölümünün 2,3 ve 4. sınıfında öğrenim gören 400 öğrenci oluşturmuştur. Örneklemi ise katılmayı kabul eden 326 öğrenci oluşturmuştur. Klinik uygulama deneyimleri olmadığı için 1.sınıf öğrencileri çalışmaya dahil edilmemiştir. Tam sayım örnekleme yöntemi kullanılarak çalışmaya katılmayı kabul eden, sözel olarak iletişimde herhangi bir engeli olmayan ve çalışmanın yapıldığı süre içinde hemşirelik bölümünde öğrenim gören tüm öğrenciler araştırmaya dahil edilmiş ve tüm örneklemin %80'inden fazlasına ulaşılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada, verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından gerekli literatür taranarak hazırlanmış olan yaş, sınıf, ölüm ve ölmekte olan hastanın bakımına katılma durumlarını inceleyen bilgilerin yer aldığı toplam 9 sorudan oluşan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.^{21,22}

Ölüm Korkusu Ölçeği (Tanatofobi Ölçeği)

Merrill ve diğerleri tarafından oluşturulan Tanatofobi (Ölüm korkusu) ölçeğinin Türkçe olarak geçerlik ve güvenilirlik araştırmaları Çiftçioğlu ve Seren (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir.²¹ Ölçeğin toplamda yedi maddesi bulunmaktadır. Ölçek maddelerine verilecek cevaplar yedi dereceli likert tipte olup, maddeler “Kesinlikle katılmıyorum” kategorisinden başlamış olup “Kesinlikle katılıyorum” kategorisine doğru 1’den 7’ye kadar puan olarak derecelendirilmiştir. Kişinin ölçekten aldığı puan arttıkça ölüm korkusu da artmaktadır.

Ölçekte yer alan yedi madde ile yapılan analiz sonucunda maddelerin toplamdaki korelasyon katsayıları $r=0,45$ ile $0,71$ olarak gerçekleştirildiği saptanmıştır. Tanatofobi (Ölüm korkusu) Ölçeği’nin Türkçe formunun iç tutarlılığını gösteren cronbach alfa katsayısı $0,85$ olarak belirlenmiştir.²¹ Araştırmada ise ölçek cronbach alfa katsayısı $0,83$ olduğu belirlenmiştir.

Bakım Davranışları Ölçeği-24 (BDÖ-24)

Wu ve arkadaşları ile geliştirilen bakım davranışları ölçeği, Wolf ve arkadaşları tarafından 42 maddelik “Bakım Davranışları Ölçeği-42”nin kısa formundan geliştirilmiştir.²³ Ölçeğin Türkçe geçerliliği ise Kurşun ve Kanan (2012) tarafından geliştirilmiştir.²⁴ Ölçeğin güvence, bilgi-beceri, saygılı olma ve bağlılık olarak toplamda 4 alt gruptan ve 24 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğe verilen cevapların puanlandırılmasında likert tipte olarak geliştirilmiş bir skala (1= asla, 2= hemen hemen asla, 3= bazen, 4= genellikle, 5= çoğu zaman, 6= her zaman) belirlenmiştir.²⁴ Ölçeğin toplam puanı 24 maddenin puanlarının toplanması ve toplamın 24’e bölünerek, 1-6 arasında ölçek puanı elde edilmesiyle belirlenmektedir. Alt boyutlardaki ve toplam ölçek puanının artması hemşirelerin bakım kalitesini algılama düzeylerinin arttığını göstermektedir. Ölçeğin cronbach alfa katsayısı, toplamda $0,96$ olduğu, alt gruplarda ise $0,81-0,84$ arasında değiştiği belirtilmiştir.²⁴ Bu araştırmada ise ölçeğin cronbach

alfa katsayısı, toplamda 0,98, alt gruplarda 0,91-0,96 arasında değişmektedir.

Araştırmanın Uygulanması

Araştırmanın uygulanması ve verilerin toplanması 2021-2022 akademik yılı güz döneminde gerçekleştirilmiş olup çalışmaya en az bir dönem klinik uygulama eğitimi almış olan öğrenci hemşireler dahil edilmiştir. Veriler yüz yüze toplanmış olup form ve ölçeklerin doldurulması ortalama 15 dakika sürmüştür.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırma bulgularının elde edilmesinde için SPSS 24 isimli program kullanılmıştır. Bulguların yorumlanması için tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır. (Parametrik yöntemlere uygun şekilde t testi) Parametrik olmayan analizler için ise, "Mann-Whitney U" test (Z-tablo değeri), üç veya daha fazla grup ölçümlerinde "Kruskal-Wallis H" test kullanılmıştır. Ölçüm değerlerinin karşılıklı etkilerinin değerlendirilmesinde Spearman korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Verilerin normallik dağılımları Kurtosis ve Skewness katsayıları kullanılarak belirlenmiştir. Önemlilik düzeyi olarak p değerinin 0,05'ten düşük olması olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Öğrencilerin 136'sının (%41,7) 2.sınıfta öğrenim gördüğü, 280'inin (%85,9) kadın olduğu, 179'unun (%54,9) ölmekte olan hasta bakımı ile ilgili bilgi kaynaklarını okuduğunu, okuyanlarının 144'ünün (%44,2) ise bu bilgi kaynaklarını üniversite eğitimi sürecinde ölmekte olan hasta bakımını başlığı altında edindiği belirlenmiştir. 245 öğrencinin (%75,2) çevresinde ölüm olgusuyla karşılaştığı, 306'sının (%93,9) yaşam sonu dönemde olan hastaya bakmadığı ve 175'inin (%53,7) ölümden korktuğu belirlenmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Öğrencilere ilişkin bulguların dağılımı

Değişken (N=326)	**n	%
Sınıf		
2.	136	41,7
3.	83	25,5
4.	107	32,8
Cinsiyet		
Kadın	280	85,9
Erkek	46	14,1
Ölmekte olan hasta bakımı ile ilgili bilgi edinme		
Evet	147	45,1
Hayır	179	54,9
Ölmekte olan hasta bakım bilgisi alınan yer*		
Üniversite eğitimi sürecinde	144	44,2
Kitap ve dergilerden	17	5,2
Kongre, seminer ve sempozyumlardan	5	1,5
İnternet kaynaklarından	32	9,8
Diğer	54	16,6
Çevrede ölüm olgusuyla karşılaşma		
Evet	245	75,2
Hayır	81	24,8
Yaşam sonu dönemde olan hastaya bakma deneyimi		
Evet	20	6,1
Hayır	306	93,9
Ölümden korkma		
Evet	175	53,7
Hayır	151	46,3

*Soruya birden fazla cevap verilmiştir ve yüzdeler toplam örnek sayısına göre belirlenmiştir. **Toplam hasta sayısı

Cinsiyete göre ölüm korkusu ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlılık tespit edilmiştir (t=3,492 p=0,001). Kadınların ölüm korkusu ölçeği puanları, erkeklerden daha yüksektir (Çizelge 2).

Ölümden korkma durumuna göre ölüm korkusu ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir (Z=-4,753; p=0,000). Ölümden korkanların ölüm korkusu ölçeği puanları, ölümden korkmayanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Araştırmada hemşirelerin BDÖ toplam puan ortalamasının 2., 3. ve 4. sınıflarda yüksek düzeyde (5,05±0,96, 4,93±0,94, 5,05±0,92) olduğu saptanmıştır. Yaşam sonu dönemde olan hastaya bakım verme durumuna göre güvence puanları açısından anlamlı fark olduğu bulunmuştur (Z=-2,050; p=0,040). Yaşam sonu dönemde olan hastaya bakım verme deneyimi olmayanların güvence puanları, bakım verenlerden daha yüksektir (Çizelge 3).

Cinsiyete göre BDÖ toplam puan, saygılı olma ve bağlılık puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir (Z=-1,999, p=0,046; Z=-2,504; p=0,012; Z=-1,976; p=0,048). Kadınların saygılı olma, bağlılık ve BDÖ toplam puanları erkeklerden anlamlı düzeyde yüksektir.

Ölüm korkusu ölçeği ile BDÖ toplam puanı, alt boyutları güvence, bilgi/beceri, saygılı olma ve bağlılık puanlarının birbiriyle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı belirlenmiştir (p>0,05; Çizelge 4).

Çizelge 4. Ölçeklerin birbiriyle ilişkilerinin incelenmesi

Korelasyon* (N=326) Bakım davranışları ölçeği	Ölüm korkusu ölçeği	
	r	p
Güvence	0,030	0,653
Bilgi, beceri	0,055	0,411
Saygılı olma	0,030	0,654
Bağlılık	-0,006	0,928
Toplam -BDÖ	0,017	0,800

*Normal dağılıma sahip olmayan iki nicel verinin ilişkisinin incelenmesinde "Spearman" korelasyon katsayısı kullanılmıştır. p<0,05

Tartışma

Araştırma hemşirelik öğrencilerinin ölüm korkusu düzeyi ve bazı sosyodemografik özellikleri ile hasta bakım algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızda kadın öğrencilerin ölüm korkusu düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Russac ve ark.'nın yaptığı bir çalışmada hem kadınlarda hem de erkeklerde ölüm korkusunun 20'li yaşlarda zirve yaptığı ancak sonrasında ise hızla düştüğü belirtilmektedir. Özellikle üreme döneminin pik yaptığı bu dönemde bireylerin üreme yeteneklerini kaybedecekleri endişesinin bu korkunun gelişiminde etkili olabileceği bildirilmektedir.²⁵ Başka araştırma örneklerinde kadınların ölüme ilişkin üzüntü, keder ve korku gibi duygularını erkeklerle göre daha yoğun olarak gösterebildikleri belirtilmekte olup araştırmamız bu yönüyle diğer araştırma sonuçlarıyla uyumludur.^{26,27} Gerçekleştirilmiş farklı bir araştırmada ise erkek hemşirelik öğrencilerinin ölüm olgusundan kaçma davranışlarının kadın öğrencilerden

Çizelge 2. Öğrenci bulgularına göre ölüm korkusu ölçeği puanlarının karşılaştırılması

Değişken (N=326)	n	Ölüm korkusu ölçeği		Test değeri* p
		X±S.s.	Medyan	
Sınıf				
2.	136	4,39±1,20	4,5	$\chi^2=3,250$ $p=0,197$
3.	83	4,66±1,18	4,9	
4.	107	4,45±1,24	4,6	
Cinsiyet				
Kadın	280	4,57±1,18	4,7	t=3,492 $p=0,001$
Erkek	46	3,91±1,24	5,7	
Ölmekte olan hasta bakımı ile ilgili bilgi edinme				
Evet	147	4,55±1,21	4,7	Z=-1,227 $p=0,220$
Hayır	179	4,42±1,20	4,5	
Çevrede ölüm olgusuyla karşılaşma				
Evet	245	4,47±1,22	4,6	Z=-0,125 $p=0,900$
Hayır	81	4,51±1,18	4,4	
Yaşam sonu dönemde olan hastaya bakma deneyimi				
Evet	20	4,37±1,35	4,3	Z=-0,355 $p=0,722$
Hayır	306	4,49±1,20	4,6	
Ölümden korkma				
Evet	175	4,78±1,17	5,0	Z=-4,753 $p=0,000$
Hayır	151	4,14±1,17	4,1	

*Normal dağılıma sahip olan verilerde t testi (t- tablo değeri), normal dağılıma sahip olmayan verilerde iki bağımsız grubun ölçüm değerleriyle karşılaştırılmasında "Mann-Whitney U" test (Z-tablo değeri); üç veya daha fazla bağımsız grubun karşılaştırılmasında "Kruskall-Wallis H" test (χ^2 -tablo değeri) istatistikleri kullanılmıştır. Normal dağılıma sahip olan verilerde iki bağımsız grubun verilerinin karşılaştırılmasında t testi (t- tablo değeri) kullanılmıştır; $p<0,05$

Çizelge 3. Öğrenci bulgularına göre bakım davranışları ölçeği puanlarının karşılaştırılması

Değişken (N=326)	n	Bakım davranışları ölçeği									
		Güvence		Bilgi, beceri		Saygılı olma		Bağlılık		Toplam -BDÖ	
		$\bar{X} \pm S. s.$	Medyan	$\bar{X} \pm S. s.$	Medyan	$\bar{X} \pm S. s.$	Medyan	$\bar{X} \pm S. s.$	Medyan	$\bar{X} \pm S. s.$	Medyan
Sınıf											
2.	136	5,17±0,98	5,4	4,86±1,06	5,0	5,11±1,00	5,3	4,98±0,99	5,2	5,05±0,96	5,3
3.	83	5,13±0,90	5,3	4,48±1,20	4,6	5,05±0,97	5,2	4,92±0,97	5,0	4,93±0,94	5,0
4.	107	5,06±0,98	5,4	5,02±0,93	5,1	5,08±0,99	5,5	5,02±0,96	5,2	5,05±0,92	5,2
Test değeri*			$\chi^2=1,164$		$\chi^2=3,806$		$\chi^2=0,390$		$\chi^2=0,296$		$\chi^2=0,962$
p			$p=0,559$		$p=0,149$		$p=0,823$		$p=0,863$		$p=0,618$
Cinsiyet											
Kadın	280	5,19±0,91	5,50	4,91±1,01	5,0	5,17±0,92	5,5	5,04±0,93	5,2	5,10±0,89	5,2
Erkek	46	4,84±1,13	5,12	4,61±1,18	4,8	4,70±1,18	4,8	4,68±1,12	4,8	4,70±1,12	4,9
Test değeri			Z=-1,834		Z=-1,512		Z=-2,504		Z=-1,976		Z=-1,999
p			$p=0,067$		$p=0,131$		$p=0,012$		$p=0,048$		$p=0,046$
Çevrede ölüm olgusu ile karşılaşma											
Evet	245	5,18±0,94	5,4	4,88±1,05	5,0	5,13±0,97	5,5	5,02±0,97	5,2	5,07±0,93	5,3
Hayır	81	5,03±1,05	5,4	4,80±1,04	5,0	4,98±1,04	5,3	4,87±0,99	5,2	4,94±0,99	5,2
Test değeri			Z=-0,923		Z=-0,586		Z=-0,942		Z=-1,163		Z=-0,937
p			$p=0,356$		$p=0,558$		$p=0,346$		$p=0,245$		$p=0,349$
Yaşam sonu dönemde olan hastaya bakma deneyimi											
Evet	20	4,59±1,26	5,1	4,47±1,39	4,7	4,62±1,39	5,2	4,53±1,29	4,9	4,56±1,31	4,9
Hayır	306	5,17±0,94	5,5	4,89±1,03	5,0	5,12±0,96	5,5	5,01±0,96	5,2	5,06±0,92	5,3
Test değeri			Z=-2,050		Z=-1,008		Z=-1,598		Z=-1,436		Z=-1,639
p			$p=0,040$		$p=0,314$		$p=0,110$		$p=0,151$		$p=0,101$
Ölümden korkma											
Evet	175	5,14±1,00	5,4	4,86±1,10	5,0	5,09±1,05	5,5	4,98±1,08	5,4	5,03±1,01	5,3
Hayır	151	5,14±0,92	5,5	4,87±0,99	5,0	5,10±0,92	5,3	4,98±0,85	5,2	5,04±0,87	5,2
Test değeri			Z=-0,406		Z=-0,396		Z=-0,610		Z=-1,095		Z=-0,738
p			$p=0,685$		$p=0,692$		$p=0,542$		$p=0,274$		$p=0,461$

* $p<0,05$.

fazla olduğu belirlenmiştir.²⁸ Bu aşamada, ölüm olgusundan kaçma davranışının erkeklerde daha yüksek bulunması, korku duygusunun ortaya çıkarılmasına engel olabileceği düşünülmektedir. Mevcut çalışmanın eksiklikleri dikkate alındığında hemşirelik öğrencilerinde erkek sayısının az olmasının örneklem noktasında sorun yarattığı düşünülmekte olup konu ile ilgili gerçekleştirilecek daha fazla araştırmaya gereksinim olduğu söylenebilir.

Araştırmamızda ölümden korktuğunu bildiren öğrencilerin ölüm korkusu ölçek puanları diğer öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksektir. Öğrencilerin %75'inin çevresinde ölüm ile karşılaşmış olması, yarından fazlasının yaşam sonu dönemde hasta bakımına yönelik bilgi edinmemiş olması ve öğrencilerin çok büyük bir çoğunluğunun yakın çevresinde yaşam sonu dönemde olan bir hastasının olmamasının bu sonucu ortaya çıkardığı düşünülmektedir çünkü literatürde hemşirelerin ölüm korkusu yaşamalarında; ölüme ilişkin inançlarının, kişisel yaşam ve deneyimlerinin ve günlük yaşam aktivitelerinin etkili olduğu belirtilmektedir.²⁹

Araştırmada hemşirelerin BDÖ toplam puan ortalamasının 2., 3. ve 4. sınıflarda yüksek düzeyde (5,05±0,96, 4,93±0,94, 5,05±0,92) olduğu saptanmıştır. Bu sonuç hemşirelik öğrencilerinin bakım kalitesine ilişkin algılarının olumlu olduğunu göstermektedir. Literatür ile uyumlu olarak diğer çalışma bulguları da hemşirelik öğrencilerinde bakım kalitesine ilişkin algının olumlu düzeyde olduğunu göstermiştir.^{30,31} Araştırmamızda kadın öğrencilerin hasta bakımı sürecinde hastaya yönelik saygılı olma ve bağlılık duymaya ilişkin hemşirelik bakım algılarının anlamlı olarak erkeklerden yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum kadınların duygularını ifade etme konusunda daha kolay davranmalarının bakım davranışlarının gelişimini olumlu olarak etkileyebileceği, erkeklerin ise korkularını açıkça kabul etmeye daha az istekli olmaları şeklinde açıklanabilir.^{26,32} Araştırmamızı destekler nitelikte olan bir başka bulgu da erkeklerin geleneksel olarak toplumda daha cesur ve güçlü olmaya zorlanmasına dayalı olarak baskılanması, kadınların ise duygularını erkeklerden daha rahat ifade etmesi ile cinsiyet rollerindeki farklılığa bağlı yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmıştır.³³ Mezuniyet sonrasında tüm kliniklerde bütün hasta gruplarına hizmet verecek olan hemşirelik öğrencilerinin yaşam sonu dönemde olan hastaya yönelik bakım davranışlarının geliştirilmesinde cinsiyet faktörünün öğretim elemanları tarafından göz önünde bulundurulması gereken bir başlık olduğu düşünülmektedir.

Mevcut araştırmanın ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan biri de yaşam sonu dönemde olan hastaya bakım verme deneyimi olmayan hemşirelik öğrencisinin, deneyimi olan öğrenciye kıyasla güvence vermeye yönelik hemşirelik bakım algısının anlamlı olarak yüksek olmasıdır. Yaşam sonu dönem, hastaların son günleri, haftaları veya ayları olarak ifade edilmekte olup, hastaların genel durum bozukluğu, besin ve sıvı alımında azalma, idrar çıkışında azalma ve/veya renginde koyulaşma, bilinç düzeyinde azalma ve renk değişikliği gibi fiziksel belirtiler, öfke, depresyon, sosyal izolasyon gibi psikolojik belirtilerin görüldüğü dönemdir.³⁴ Literatür verileri doğrultusunda yaşam sonu dönemde hastanın bakımının sürekliliğinin sağlanması ileri bakım direktifleri kapsamında hastanın fonksiyonelliği dikkate alınarak sağlık durumunu çıkarılabilecek en üst düzeye çıkarabilmeyi amaç edinmelidir. Uygulanan tedavilerin etkisiz kaldığı durumlarda ise, aile ve hastanın ortak kararları doğrultusunda onurlu ölüm ve sağlıklı bir yas sürecinin gerçekleşmesini sağlayacak yaklaşımların multidisipliner ekip eşliğinde planlanması gerekmektedir.³⁵ Bu nedenle

yaşam sonu hasta bakımında hastalara karşı güvence verme davranışları içeren hemşirelik bakım algısına sahip olmak yerine güncel prognozu doğrultusunda sağlık ekibi ve ailesi ile birlikte alınan ortak kararlar sonucunda belirlenen hemşirelik hizmeti sunulmalıdır. Mevcut araştırmada hemşirelik öğrencilerinden yaşam sonu dönemdeki hasta bakım tecrübesi olmayan hemşirelik öğrencilerinin hastaya yönelik yaklaşım yeteneklerinin yeterli olmadığı düşünülmekte olup geliştirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucuyla paralel olarak hemşirelik eğitimi sürecinde ölüm ile ilk kez karşılaşan ve yaşam sonu döneme yönelik eğitim almayan öğrenciler ile yapılan araştırmalarda ise öğrencilerin hastalara bakım verme konusunda daha isteksiz oldukları ve kendilerini bakım vermeye hazır hissetmediklerini ancak aldıkları eğitim sonrası düşüncelerinin anlamlı düzeyde olumlu yönde değiştiğini ifade ettikleri bildirilmektedir.^{17,36} Gallagher ve ark.'nın yaptıkları bir çalışmada da öğrencilerin yaşam sonu dönem hasta bakımı ile ilgili klinik uygulama öncesinde eğitim aldıklarında sadece hastaya değil ailelerine de daha nitelikli bakım sunulacağı belirtilmiştir.³⁷ Ayrıca araştırmamızda öğrencilerin ölüm korkuları ile bakım algıları arasında bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir. Konu ile ilgili literatür sınırlı olmakla birlikte, hemşirelik öğrencilerinin yaşlarının, yaşam sonu dönemdeki hastaya bakım verme deneyimlerinin ve yaşam sonu bakım eğitimi alma durumlarının, ölüme yönelik tutumlarını ve hemşirelik bakım algılarını etkilediği bildirilmektedir.^{28,38} Bu nedenle hemşirelik öğrencilerinin eğitimleri süresince hemşirelik bakım algılarını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecek faktörlerin belirlenmesi ve hemşirelik müfredatında yer verilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın en önemli sınırlılıkları tek bir merkezde gerçekleştirilmiş olması ve ölmekte olan hastalar ile fiziksel olarak karşılaşma ve gözlemlene sürecinin gerçekleştirilememiş olmasıdır. Pandeminin olumsuz etkilerinden biri de hemşirelik öğrencilerinin klinik uygulamalardan uzak kalmalarıdır. Literatürde öğrencilerin pandemi ile eğitimlerine yönelik kaygılarının anlamlı olarak yükseldiği bildirilmektedir.³⁹ Hemşirelik öğrencilerinin mezuniyet sonrası yaşam sonu dönemde olan hastalarla karşılaşma ihtimalleri oldukça yüksek olduğu düşünüldüğünde ölüm korkusunun bakım davranışlarını etkileyebilecek önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Araştırma sonucunda hemşirelik öğrencilerinin cinsiyet ve yaşam sonu dönemde olan hastaya bakma deneyimlerinin varlığının ölüm korkusu yaşama şiddetlerinin ve bakım davranışlarının arasında fark olduğu belirlenmiştir. Her yaşa ve hastalığa sahip bireye yaşamının her anında bakım hizmeti veren hemşirelerin yaşam sonu dönemde olan hastaya yönelik olarak da birçok sorumluluğu bulunmaktadır. Bu nedenle hemşirelik eğitimlerinde yaşam sonu dönem hasta bakımı konusuna daha çok yer verilerek eğitim içerikleri simülasyon, vaka sunumları ve hastane ziyaretleri ile zenginleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Hemşirelik öğrencilerine sağlanan bu tür fırsatların, öğrencilerin anksiyete ve korku yaşama durumlarını belirgin düzeyde azaltabileceği ve ölmekte olan hasta ile ailesinin bakım standartlarını arttırmada daha etkin rol almalarını sağlayabileceği düşünülmektedir. Bütün hastaların huzurlu ve onurlu bir

ölümü hak ettiği varsayımından hareket ile konu ile ilgili gerçekleştirilecek daha fazla tanımlayıcı ve girişimsel araştırmanın literatüre kazandırılması gerektiği önerilmektedir.

Teşekkür

Araştırmaya katılan öğrencilerimize teşekkür ederiz.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarların herhangi bir çıkarı dayalı ilişkisi yoktur.

Araştırmanın Etik Yönü

Çalışmanın gerçekleştirilebilmesi amacıyla gerekli etik kurul (2021/karar no:330) ve kurum izni Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan alınmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden tüm öğrencilere araştırmanın içeriği, açıklanarak kendilerine sunulan aydınlatılmış form aracılığıyla gerekli izinleri alınmıştır.

Araştırma Desteği

Çalışmayı maddi olarak destekleyen kişi/kuruluş yoktur.

Yazar Katkıları

BÇ, Konsept; BÇ, Bİ, Dizayn; BÇ, Bİ, Denetim; BÇ, Bİ, AA, Finansman; BÇ, Materyal; BÇ, Bİ, AA, Veri toplama veya işleme; BÇ, Bİ, AA, Analiz ve yorumlama; BÇ, AA, Literatür arama; BÇ, AA, Yazan; BÇ, Bİ, Kritik revizyon.

Kaynaklar

1. Neimeyer RA, Wittkowski J, Moser RP. Psychological research on death attitudes: An overview and evaluation. *Death Stud.* 2004;28(4):309-40. doi:10.1080/07481180490432324.
2. Silva Oliveira E, Agra G, Formiga Morais M, et al. The Process of Death and Dying in Nursing Students Perception. *UFPE.* 2016;10(5):1709-16.
3. Zafer C. Ölüm olgusu ve ölümün sosyolojik etkileri. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (MÜSBİD).* 2019;8(15):64-82.
4. Morgan JD. Living our dying and our grieving: Historical and cultural attitudes. *Readings in Thanatology: Routledge.* 2020:11-32.
5. Koç Z, Sağlam Z. Hemşirelik öğrencilerinin yaşam sonu bakım ve ölüm durumuna ilişkin duygu ve görüşlerinin belirlenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi.* 2008;12(1):14-7.
6. Shorter M, Stayt LC. Critical care nurses' experiences of grief in an adult intensive care unit. *J Adv Nurs.* 2010;66(1):159-167. doi: 10.1111/j.1365-2648.2009.05191.x
7. Gray B. The emotional labour of nursing—Defining and managing emotions in nursing work. *Nurse Educ Today.* 2009;29(2):168-175. doi:10.1016/j.nedt.2008.08.003
8. Menekli T, Fadiloğlu Ç. Hemşirelerin ölüm algısının ve etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi.* 2014;17(4):222-9. doi:10.17049/ahsbd.40758
9. Ay MA, Öz F. Nurses attitudes towards death, dying patients and euthanasia: A descriptive study. *Nurs Ethics.* 2019;26(5):1442-57. doi:10.1177/0969733017748481
10. Kent B, Anderson NE, Owens RG. Nurses' early experiences with patient death: The results of an on-line survey of Registered Nurses in New Zealand. *Int J Nurs Stud.* 2012;49(10):1255-65. doi:10.1177/0969733017748481
11. Adesina O, DeBellis A, Zannettino L. Third-year Australian nursing students' attitudes, experiences, knowledge, and education concerning end-of-life care. *Int J Palliat Nurs.* 2014;20(8):395-401. doi:10.12968/ijpn.2014.20.8.395

12. De Araújo M, Da Silva MJP, Francisco M. Nursing the dying: essential elements in the care of terminally ill patients. *Int Nurs Rev.* 2004;51(3):149-158. doi:10.1111/j.1466-7657.2004.00225.x
13. Benli S, Yıldırım A. Hemşirelerde yaşam doyumu ve ölüme karşı tutum arasındaki ilişki. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi.* 2017;6(4), 167-179.
14. De Lemos Novais SA, Aguiar AR, Sousa AR, Almeida M, Raposo M. Nursing students' attitudes towards death and end-of-life care. *Revista de Enfermagem Referência.* 2021;6:1-8. doi:10.12707/RV20111.
15. Szczupakowska M, Stolarek P, Roszak M, Głodowska K, Baum E. Patient's death from the perspective of nursing students. *Front Public Health.* 2021;9. doi:10.3389/fpubh.2021.636582.
16. Edo-Gual M, Monforte-Royo C, Aradilla-Herrero A, Tomás-Sábado J. Death attitudes and positive coping in Spanish nursing undergraduates: a cross-sectional and correlational study. *J Clin Nurs.* 2015;24(17-18):2429-2438. doi:10.1111/jocn.12813.
17. Gül Ş, Demir Karabulut S, Eren H, et al. Nursing students' experiences with death and terminal patients during clinical education. *OMEGA-Journal of Death and Dying.* 2020:0030222820950510.
18. Iranmanesh S, Savenstedt S, Abbaszadeh A. Student nurses' attitudes towards death and dying in south-east Iran. *Int J Palliat Nurs.* 2008;14(5):214-219. doi:10.12968/ijpn.2008.14.5.29488.
19. Costello J. Dying well: nurses' experiences of 'good and bad' deaths in hospital. *J Adv Nurs.* 2006;54(5):594-601. doi:10.1111/j.1365-2648.2006.03867.x.
20. Abu-El-Noor NI, Abu-El-Noor MK. Attitude of Palestinian nursing students toward caring for dying patients: A call for change in health education policy. *J Holist Nurs.* 2016;34(2):193-199. doi:10.1177/0898010115596492.
21. Yıldız Çiftçiöğlü Z, Harmancı Seren A.K. *Tanatofobi Ölçeğinin Türkçe Formunun Hemşirelerde Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması.* İstanbul Okan Üniversitesi [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: İstanbul Okan Üniversitesi; 2019.
22. Gurdogan EP, Kınıcı E, Aksoy B. The relationship between death anxiety and attitudes toward the care of dying patient in nursing students. *Psychol Health Med.* 2019;24(7):843-52. doi:10.1080/13548506.2019.1576914.
23. Wu Y, Larrabee JH, Putman HP. Caring behaviors inventory: A reduction of the 42-item instrument. *Nurs Res.* 2006;55(1):18-25. doi:10.1097/00006199-200601000-00003.
24. Kurşun Ş, Kanan N. Bakım Davranışları Ölçeği-24'ün Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi.* 2012;15(4):229-235.
25. Russac R, Gatliff C, Reece M, Spottswood D. Death anxiety across the adult years: An examination of age and gender effects. *Death Stud.* 2007;31(6):549-561. doi:10.1080/07481180701356936.
26. Fernández-Martínez E, Martín-Pérez I, Liébana-Presa C, Martínez-Fernández M, López-Alonso AI. Fear of death and its relationship to resilience in nursing students: A longitudinal study. *Nurse Educ Pract.* 2021;55:103175. doi: 10.1016/j.nepr.2021.103175
27. Kring AM, Gordon AH. Sex differences in emotion: expression, experience, and physiology. *J Pers Soc Psychol.* 1998;74(3):686. doi:10.1037/0022-3514.74.3.686.
28. Xu F, Huang K, Wang Y, Xu Y, Ma L, Cao Y. A questionnaire study on the attitude towards death of the nursing interns in eight teaching hospitals in Jiangsu, China. *Biomed Res Int.* 2019;2019. doi:10.1155/2019/3107692.
29. Zheng R, Lee SF, Bloomer MJ. How nurses cope with patient death: A systematic review and qualitative meta-synthesis. *J Clin Nurs.* 2018;27(1-2):e39-e49. doi:10.1111/jocn.13975.
30. Türk G, Adana F, Erol F, Çelik Akyıl R, Taşkıran N. Hemşirelik öğrencilerinin meslek seçme nedenleri ile bakım davranışları algısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi.* 2018;7(3):1-10.

31. Birimoğlu C, Sultan A. Hemşirelik öğrencilerinin bakım davranışlarını algılamaları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*. 2015;2(3):40-48.
32. Kastenbaum R. The psychology of death: Springer Publishing Company; 3. Baskı. New York, NY: 2000.
33. Şahin M, Demirkiran F, Adana F. Hemşirelik öğrencilerinde ölüm kaygısı, ölmekte olan bireye bakım verme isteği ve etkileyen faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*. 2016;7(3):135-141.
34. Giersbergen V, Geçit S. Son gün ve saatlerdeki yaşam sonu bakımında kanıta dayalı uygulama önerileri. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*. 2017; 33(1):191-201.
35. Çiçek F. 'Ölüm ve yas süreci' Editörler: Yıldırım Y, Çiçek F. *Palyatif Bakım (Semptom Yönetimi ve Yaşam Sonu Bakım)*. 1. Baskı. Ankara. 2018: 701-728.
36. Cerit B. Influence of training on first-year nursing department students' attitudes on death and caring for dying patients: A single-group pretest–posttest experimental study. *OMEGA-Journal of Death and Dying*. 2019;78(4):335-347. doi:10.1177/0030222817748838.
37. Gallagher O, Saunders R, Tambree K, Allix S, Monterosso L, Naglazas Y. Nursing student experiences of death and dying during a palliative care clinical placement: Teaching and learning implications. Paper presented at: Teaching and learning Forum; January 30-31, 2014, The University of Notre Dame Australia, Perth.
38. Uysal N, Ceylan E, Koç A. Hemşirelik bölümü öğrencilerinin ölmekte olan bireyin bakımına ilişkin tutumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. 2019;8(1):98-105.
39. Savitsky B, Findling Y, Erel A, Hendel T. Anxiety and coping strategies among nursing students during the covid-19 pandemic. *Nurse Educ Pract*. 2020;46:102809. doi:10.1016/j.nepr.2020.102809.